

ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍԻ ՄԻ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՀՈՒՆԱՐԵՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ (ՕԳՐԻԴԱՅԻ ՎԱՐՔԸ)

Թարգմանություն հունարենից՝ Հրաչ Բարթիկյանի
Առաջաբան՝ Արամ Տեր-Ղևոնդյանի

Ագաթանգեղոսի Հայոց պատմությունը մինչև այժմ հայտնի է ութ միջնադարյան լեզուներով գրված մոտավորապես երկու տասնյակ մեծ, միջակ և փոքր խմբագրություններով: Այս բազմաթիվ խմբագրությունները երկու մեծ խմբի են բաժանվում:

Առաջին խմբի մեջ մտնող խմբագրությունների հիմքն է կազմում այն հայկական բնագիրը, որը մեզ քաջ հայտնի է¹, որպես ոսկեդարյան հայ մատենագրության մի գոհար: Դրանից կատարված հունարեն թարգմանությունը բանասիրության մեջ հայտնի է² դեռ ԺԸ դարից և ունեցել է մի քանի հրատարակություններ: Այժմ հայտնի է նաև հունարենից կատարված արաբերեն թարգմանությունը³: Այս երեք լեզուներից էլ կատարվել են համառոտումներ և թարգմանություններ (հունարեն, արաբերեն, վրացերեն, լատիներեն, եթովպերեն, սլավոներեն):

Ագաթանգեղոսի բազմալեզու խմբագրությունների երկրորդ խմբից առայժմ հայտնի է չորս խմբագրություն, որոնք արդեն բանասիրության մեջ հայտնի են Վարք անունով: Դրանցից առաջինը պետք է հիշել հունարեն Վարքը, որն Իսպանիայի Էսքորիալ մատենադարանում հայտնաբերել և արժեքավոր

ուսումնասիրությամբ հրատարակել է պրոֆ. Ժ. Գարիտը 1946 թվին⁴: Սա ունեցել է մի հայկական բնագիր, որը մեզ չի հասել: Մասամբ սրանից է թարգմանված այն արժեքավոր արաբերեն Վարքը, որը Սինայի և Կատարինե վանքում հայտնաբերեց և հրատարակեց Ն. Մադը⁵: Իր հայտնի ուսումնասիրության մեջ նա դեռ 1905 թվին սկիզբ դրեց Ագաթանգեղոսի այս խմբի (Վարք կոչված) բնագրերի ուսումնասիրմանը, որն այժմ արդեն շնորհիվ բազմաթիվ նոր ձեռագրերի հայտնաբերման առաջընթաց քայլեր է կատարել⁶:

Ամեն մի նորահայտ խմբագրություն թեև լուծում է որոշ խնդիրներ, բայց շատ վիճելի հարցեր դեռ մնում են չլուծված և դեռ միաժամանակ նոր խնդիրներ են առաջանում: Օրինակ, Գեորգ Ասորի արաբաց եպիսկոպոսի (686—724) Յոշուա վանականին ուղղված 714 թվականի նամակում, ուր պատասխանում է ինը հարցերի, Գրիգոր Լուսավորչին վերաբերող հիմնգրորդ հարցում պատմվում է նրա Վարքի բովանդակությունը: Սա թեև իր ընդհանուր բովան-

⁴ G. Garitte, Documents pour l'étude du livre d'Agathange, Vatican, 1946, (Studi e testi, 127).

⁵ Н. Мадд, Крещение Армян, Грузин, Абхазов и Алагов святым Григорием (арабская версия), С. Петербург, 1905.

⁶ Այժմ հայտնի է նաև մի արաբերեն Վարք, որն ասորերենից է թարգմանված և գրված լինելով ասորառոտ արաբերեն (քարշունի), բանասիրության մեջ Քարշունի Վարք անունն է ստացել: M. Van Esbroeck, Un nouveau témoin du livre d'Agathange, Revue des Et. Arm., VIII Paris, 1971.

¹ Ագաթանգեղոսի Պատմություն Հայոց, աշխ. Գ. Տեր-Մկրտչեան և Սո. Կանայեան, Էջմիածին-Տրիդիս, 1909: Ուղղակի հայերենից է թարգմանված նաև մի վրացական պատմիկ:

² Agathangelus und die Akten Gregors von Armenien, neu hrsg. von P. de Lagarde, Göttingen, 1887.

³ Ա. Տեր-Ղևոնդյան, Ագաթանգեղոսի արաբական նոր խմբագրությունը, Երևան, 1968:

դակությամբ համընկնում է հայերեն Ագաթանգեղոսի հետ, այսուհանդերձ շատ բան մնում էր անեղծվածային: Այսպես, Գեորգ Ասորին Գրիգոր Լուսավորչին հոռոմ է համարում, թեպետ և հայերեն Ագաթանգեղոսի մեջ Գրիգորը պարթև է: Սակայն հունական Վարքը Գրիգոր Լուսավորչին կապադոկիացի է կոչում: Այսուհանդերձ դեռ շատ բան մնում էր Գեորգ Ասորու նամակում, մանավանդ, որ պարզ չէր, թե ի՞նչ խմբագրություն է նա ձեռքի տակ ունեցել:

Բացի դրանից, հունական Վարքի հայտնաբերումը հնարավորություն տվեց թեկուզ մասամբ պարզելու արաբական Վարքի ծագումը: Վերջինիս մի մասը թարգմանված է հունարեն Վարքից, բայց և այնպես, դեռ հայտնի չէր, թե մնացած մասերը որտեղից են թարգմանված:

Դեռ շատ բան անեղծվածային էր մնում Ագաթանգեղոսի խմբագրությունների երկու խմբի միջև փոխհարաբերության ասպարեզում: Իհարկե այս երկուսի միջև անջրպետ չկա, բանգի նրանք նույն նյութի, նույն պատմության երկու տարբեր խմբագրություններն են: Բացի նյութի ընդհանրությունից, այժմ հայտնի է, որ այս երկու խմբագրությունները ինքնուրույն գոյություն ունենալուց հետո դարձյալ իրար խառնվել են և իրարից ազդվել:

Այս հարցերին եկավ պատասխանելու վերջերս Օքրիդայում հայտնաբերված հունարեն Վարքը, որը բանասիրական մեծ արժեք ներկայացնող բնագիր է:

1961 թվին Հ. Ֆ. Հալկինը Մակեդոնիայի (Հարավսլավիա) Օքրիդայի ազգային թանգարանում հայտնաբերում է Ագաթանգեղոսի մի հունական խմբագրություն (Ms 4 Ochrida): Դա գտնվում է մի հունական Հայտնավորքում (նախամետափրաստյան) գրված մագաղաթի վրա և պարունակում է 508 էջ: Ձեռագրում կան 33 բնագրեր, որոնք սեպտեմբերի 20-ից մինչև հոկտեմբերի 22-ը տոնված սրբերի Վարքերն են: Ձեռագիրը սկզբից ու վերջից վնասված է, բայց գրության ձևը հստակ կերպով ցույց է տալիս, որ Ժ դարից է: Օքրիդայի Վարքը զբաղեցնում է ձեռագրի 97ա—163 էջերը և իր շարադրանքով հարում է Ագաթանգեղոսի Վարք կոչված խմբագրությունների խմբին, որի հետևանքով էլ բանասիրության մեջ Օքրիդայի Վարք անունն է ստացել:

Օքրիդայի Վարքի սկզբնական մասը (ձեռ. 97ա—131բ էջերը) պարզապես ընդօրինակություն է հունարեն Ագաթանգեղոսից (մինչև պարբ. 76) գրչական չնչին տարբերություններով: Դրանք սովորական շեղումներ են, որոնք ընդհանրապես պա-

տահում են միևնույն աշխատության տարբեր ձեռագրերի մեջ: Պարբ. 76-ից հետո արդեն Օքրիդայի Վարքը ինքնուրույն է և այդպես շարունակվում է մինչև վերջ: Ահա այս մասն է, որ տալիս ենք թարգմանաբար: Այն բանասիրական մեծ նշանակություն ունի Ագաթանգեղոսի խմբագրությունների փոխադարձ կապը պարզաբանելու համար: Ժ. Գարիտը սույն մասի հունարեն բնագիրը արժեքավոր ուսումնասիրությամբ հանդերձ հրատարակեց 1965 թվին Բելգիայում⁷:

Օքրիդայի Վարքը իր բովանդակությամբ իհարկե հիմնականում նման է մյուս բոլոր խմբագրություններին, սակայն Ագաթանգեղոսի պատմության որոշ մասեր նրանում ջնջված են⁸: Դրանք վերաբերում են ս. Գրիգորի Բարոզի ու Տեսիլքի և Հայոց Դարձի հատվածներին: Բարոզից փոքր մասը չկա, իսկ Տեսիլքը ամբողջովին պակասում է: Այսուհանդերձ Հալկինը Ագաթանգեղոսի Վարդապետություն խոշոր հատվածից գոնե մի փոքր մաս պահպանել է Օքրիդայի վարքը (պարբ. 104—105): Մեծ պակասներ կան վկայաբանների կառուցման բաժնից, Լուսավորչի Կեսարիա ճանապարհորդության և Հայաստանում նոր կրոնի արմատացման բաժնիցից պակասներ կան, իսկ լրիվ պակասում են Գրիգորի որդիների, Կոստանդին կայսեր մոտ Հոռոմ այցելության, Նիկիայի ժողովի բաժնիները և վերջապահը:

Օքրիդայի Վարքի աղբյուրը դժվար է որոշել, բանգի առայժմ մենք չունենք նրա հունարեն նախատիպը: Հունական Ագաթանգեղոսի հետ նա սերտ կապ ունի, սակայն ոչ հունարեն Ագաթանգեղոսն է նրա նախատիպը, ոչ էլ ինքն է նրա նախատիպը: Սկսելով այն տեղից (պարբ. 76), որ Օքրիդայի Վարքը արդեն ինքնուրույն է, այս բնագիրը հունարեն Ագաթանգեղոսի հետ շատ քիչ նմանություն ունի:

Սակայն նրա համեմատությունը հայերեն Ագաթանգեղոսի հետ մեծ նմանություն է ցույց տալիս: Ժ. Գարիտը⁹ բազմաթիվ օրինակներով ապացուցում է, որ Օքրիդայի Վարքը շատ տեղերում հայերեն Ագաթանգեղոսի հետ է կապված: Վերջինիս հետ կապի նշաններից է նաև Վարդապետությունից մի փոքրիկ հատվածի պահպանված լինելը այս նոր Վարքում, մինչդեռ հունական Ագաթանգեղոսը ամբողջովին զանց է առել Վարդապետությունը: Օքրիդայի Վար-

⁷ G. Garitte, La Vie grecque inédite de Saint Grégoire d'Arménie, Analecta Bollandiana. t. 83, fasc. 3—4, Bruxelles, 1965.

⁸ Անդ, 239—241:

⁹ Garitte, Vie grecque, 244—246.

քի խմբագիրը ուղղակի հայկական բնագրից է վերցրել այս հատվածը, որը համապատասխանում է Ագաթանգեղոսի 652, 653 և 654 պարբերություններին:

Օքրիդայի նորահայտ բնագրի աղբյուրի հայկական լինելու մասին կան ուղղակի ապացույցներ հենց հունարեն շարադրանքի մեջ: Օրինակ, Տիր աստծո մեհյանի մասին խոսելիս, հունարեն «Տրիդիս տամար» արտահայտությունը պարզ կերպով հայկական բնագրի «Տրի դից» արտահայտության աղավաղված թարգմանությունն է¹⁰: Թարգմանիչը բոլոր դեպքերում հայկական աստվածությունների անունների համապատասխան հունական ձևերն է հիշում, օրինակ.

Անահիտ—Արտեմիս
Արամազդ—Կրոնոս
Նանե—Աթեմաս
Միհր—Դիոնիսոս
Աստղիկ—Ափրոդիտե

Սակայն Տիրը, որի կողքին այս բնագրում նրան համապատասխանող Ապոլոն անունը օգտագործված է, հստակ չի թարգմանված և աղավաղված ձևով հայկական անվան և դից բառի միաձուլումից անհասկանալի Տրիդիս բառն է գոյացել: Ի դեպ այս նույն տեղի է ունեցել նաև հունարեն Ագաթանգեղոսի մեջ, ուր կա նույն Տրիդիս ձևը¹¹:

Նորահայտ Վարքը խառնածին բնագիր է և միացման օղակ է հանդիսանում Ագաթանգեղոսի մինչև այժմ հայտնի երկու խմբագրությունների միջև: Ամենակարևորն այն է, որ Օքրիդայի բնագիրն այն նախատիպն է, որից թարգմանվել է արաբերեն Վարքի մի զգալի մասը: Վերջինիս մեջ մի մեծ հատված (պարբ. 25—44 և 63—79), այսինքն՝ Հռիփսիմյանց վկայաբանության մի մասը և ս. Գրիգորի Քարոզը թարգմանված են Օքրիդայի Վարքից (պարբ. 76—113): Այս մասերում արաբերեն Վարքի ծագումը մինչև այս մնում էր անորոշ, քանզի նրա համեմատությունը Ագաթանգեղոսի գոյություն ունեցող բազմաթիվ խմբագրությունների հետ կարևոր տարբերություններ էր ցույց տալիս: Բազում են այն օրինակները, որոնք ցայտուն կերպով ապացուցում են արաբերեն Վարքի և Օքրիդայի Վարքի մերձակցությունը և նրանց տարբերությունը հայերեն կամ հունարեն Ագաթանգեղոսներից¹²: Վերցնենք երկու օրինակ Հռիփսիմյանց վկայաբանության բաժնից.

Օքր. Վարք (պարբ. 77)

«...Քանզի թագավորը մտնելով նրա մոտ փորձեց իրագործել իր ցանկությունը: Իսկ սուրբ Հռիփսիմեն Սուրբ Հոգով զորացած, սկսեց մարտնչել թագավորի դեմ ժամը երեքից մինչև տասը. նա մարտնչեց նրա դեմ. [թագավորը] կարծես կապյալ լինե՞ր Քրիստոսի զորությամբ: Տեսնելու էր, թե ինչպես պատերազմներում արտակարգ հզորը, բոլոր ժողովուրդներին իրեն եմթարկողը, առյուծին ու արջին իր գրկում խեղդողը, մի աղջնակի կողմից պարտության էր մատնվում Քրիստոսի զորությամբ»:

Արաբ. Վարք (պարբ. 34)

«...թագավորը մտնեցավ նրան, որպեսզի իր ցանկությունը կատարի: Իսկ սուրբ Հռիփսիմեն, Սուրբ Հոգով զորացավ և սկսեց մարտնչել թագավորի դեմ ժամը երեքից մինչև տասը. հաղթեց նրան և [թագավորը] կարծես կապյալ լինե՞ր Քրիստոսի զորությամբ: Նա, որը հզոր էր պատերազմներում, բոլոր ժողովուրդներին հաղթել և իրեն էր եմթարկել, առյուծն ու արջը ձեռքերով բռնկելու էր և ահա մի ռեաստի աղջկանից պարտվեց Քրիստոսի զորությամբ»:

Հայ. Ագաթանգեղոս (պարբ. 181)

«...Արդ՝ մտեալ թագաւորն՝ բռնոն հարկաւէր զճմառնէն, կատարել զկամս ցանկութեանն: Իսկ նա զօրացեալ լինէր ի Հոգւոյն Սրբոյ. զազանաբար ոգորեալ, առնաբար մարտնչել. իբրև յերեք ժամուց սկսեալ մարտնչել մինչև ի տասն ժամն՝ պարտեալ լինէր զթագաւորն իսկ զայն, որ անհնարին համարեալ ուժով. որ մինչ ի Յունաց աշխարհին էր՝ բազում ոյժ պնդութեան ոսկերաց ցուցեալ էր, զարմացուցեալ զամենեւեան. և ի թագաւորութեանն իսկ, իբրև ի հայրենի բնութիւնն դարձեալ էր՝ բազում զործս արութեան քաջութեան և անդ ցուցեալ. և որ այնպես հռչակեալ էր ամենայնի՝ արդ յաղջկանէ միոջէ պարտեալ վատթարանայր կամօք և զօրութեամբն Քրիստոսի»:

Հետաքրքրականն այն է, որ Օքրիդայի Վարքը և արաբական Վարքը ոչ միայն շարադրանքով իրար նման են, այլև երկուսն էլ հիշում են, որ Տրդատ թագավորը առյուծ և արջ է խեղդել, մի բան, որ բոլորովին անծանոթ է հայերեն Ագաթանգեղոսին:

Օքրիդայի Վարքի հետ սերտ կապ ունի նաև Գեորգ Ասորու 714 թվականին գրած նամակը¹³: Դրա հիմնվածությունը բաժնի երկրորդ պարբերության մեջ նա հայտնում է. «Այժմ անհրաժեշտ է մեր խոսքի ճշմարտացիության համար որոշ տեղեկություններ վերց-

¹⁰ Անդ, 281 (ծան. 1):

¹¹ Agathangelus, 65.

¹² Garitte, Vie grecque. 235—238.

¹³ Սա ապացուցում է, որ Օքրիդայի հունարեն Վարքը Ը դարի սկզբին արդեն գոյություն է ունեցել և հայտնի է եղել Արևելքում:

նել Վարքից...»¹⁴, ապա բառացի մեջ է բերում վեց կետ, որոնք քիչ չափով են համընկնում Ագաթանգեղոսի հայերեն կամ հունարեն բնագրերի հետ: Սակայն Օքրիդայի Վարքի և նրա վերջին երեք կետերի համեմատությունից պարզվում է, որ դրանք իրար համապատասխանում են: Այսպես, օրինակ.

Օքր. Վարք (պարբ. 89)

«...վեց օր հետո տեղի տալով իր իշխանների խնդրանքին, նա հրամայեց հավաքել իր զորքը, որսի գնալու համար: Երբ դա կատարվեց, ձիերը լծվեցին և նա կառք բարձրացավ, հանկարծ նրա վրա Աստծո պատուհաս ելավ, չար ոգին հարվածեց նրան և կառքից տապալեց: Նա սկսեց մոլեգնել, իր մարմինն ուտել...»:

Գեորգ Ասորի (գլ. 5, պարբ. 2, կետ 4)

«Եվ հետո թագավորը հրամայեց, որ իր բանակը գումարսով, որպեսզի գնան որսի: Երբ պատրաստ էր և ձիերը լծված էին կառքերին ու նա պատրաստվում էր իր արքայական կառքը նստելու, Աստծո բարկությունը ուղարկվեց նրա վրա և չար ոգին հարվածեց նրան: Նա կառքից վայր տապալվեց երեսի վրա, խելագարվեց ու սկսեց առամներով կծել իր մարմինը»:

Պերմախոս է հաջորդ կետի համեմատությունը:

Օքր. Վարք (պարբ. 112)

«Իսկ երանելի Գրիգորիոսը ծուր դրեց ու աղոթելով պաղատեց ամենագոր Աստծուն, որպեսզի բուժի թագավորին: Եվ ահա երկրներից ձայն լսվեց, որ ասում էր. «Գրիգորիոս արիացիր ու զորացիր, քանզի ես քեզ հետ եմ մինչև հավիտյան: Դու ինձ համար եկեղեցիներ կկառուցես և կբարձրացնես նրանց եղջյուրը: Ինչի մասին որ դու աղոթեցիր, ահա ես լսեցի քո ձայնը, և այն շնորհքը, որ խնդրեցիր, կպարգևեմ քեզ: Նա դարձավ դեպի թագավորը և դիպչելով նրա ձեռքերին ու ոտքերին մեր տիրոջ Հիսուս Քրիստոսի շնորհքով վերականգնեց [նրա] մարդկային կերպարանքը»:

Գեորգ Ասորի (գլ. 5, պարբ. 2, կետ 5)

«Եվ հետո Սուրբ Գրիգորիոսը ծնկի է գալիս գետնին և աղոթում ամենակարող Աստծուն, որպեսզի բուժի թագավորը: Երկնքում մի ձայն է լսվում, որն ասում է «Գրիգորիոս զորացիր և քաջ եղիր, որովհետև ես քեզ հետ եմ հավիտյան. դու ինձ համար եկեղեցիներ կկառուցես, իմ սրբերի համար բնակության վայրեր և կբարձրացնես նրանց եղ-

ջյուրը: Եվ որովհետև դու աղոթեցիր իմ առջև, ես կատարում եմ քո խնդրանքը, ինչ որ խնդրեցիր ինձնից»: Երբ այս բանը ասվեց սրբին, նա դարձավ թագավորին, շոշափեց նրա ձեռքերն ու ոտքերը [թագավորը] վերստացավ իր մարդկային կերպարանքը՝ մեր Տիրոջ Հիսուս Քրիստոսի զորությամբ»:

Հայերեն Ագաթանգեղոսի այս նույն տեղում այլ շարադրանք ունի և մանավանդ բոլորովին չունի երկնքից լսվող խոսքերը.

Հայ. Ագաթանգեղոս (պարբ. 764)

«Իսկ երանելի Գրիգորիոս ծուր կրկնեալ ամենատեսաւն բարեբարի մարդասիրին Աստուծոյ, երթեալ անկանէր զսուրբընկալ արկելօքն երանելի մարմնոցն Քրիստոսական վկայիցն՝ մատուցանել պաղատանս. համբարձեալ զբազուկսն հանապազատաբաժ յերկինս՝ ամենայն ժողովելոցն և թագաւորին բժկութիւն հայցէր: Ապա դարձաւ առ թագաւորն, շնորհելովն Քրիստոսի զոտսն նորա և զձեռսն բժշկէր. զի թափեցան կնդակք ոտիցն և ձեռացն, որպէս զի առ մի նուագ հաղորդեալ լիցի ի գործ սրբոցն՝ իւրոց ձեռացն վաստակելովն»:

Այս նույն ձևով կարելի է համեմատել Գեորգ Ասորու նաև վեցերորդ կետը Օքրիդայի Վարքի 121—123 պարբերությունների հետ և բոլոր դեպքերում մամուլությունն ակնհայտ է Գեորգ Ասորու և Նոր Վարքի միջև: Հետևաբար վերջինս եղել է այն առեղծվածային խմբագրությունը, որից Գեորգ Ասորին իր տեղեկություններն է քաղել¹⁵ և նույնիսկ որոշ տողեր ընդօրինակել է:

Թեև արդեն կարելի է ասել, որ Գեորգ Ասորու օգտագործած աղբյուրը Օքրիդայի Վարքն է, սակայն միաժամանակ դժվար է պնդել, որ վերջինս այժմյան ձևով է ասորի մատենագրի ձեռքն անցել: Օքրիդայի Վարքի այն սկզբնական հատվածը, որն այժմ սոսկ հունարեն Ագաթանգեղոսից է ընդօրինակված, գուցե նախկինում այլ կերպարանք է ունեցել: Հավանաբար Օքրիդայի Վարքը այս մասում էլ ունեցել է իր ինքնուրույն շարադրանքը, որն ինչ-ինչ պատճառներով դուրս է ընկել և փոխարենը դրվել է հունարեն Ագաթանգեղոսից համապատասխան հատվածը:

Ասորե սրված է Օքրիդայի Վարքի թարգմանությունը՝ կատարված Հ. Բարթոլիկյանի կողմից: Ինչպես ասվեց, նրա սկզբնական մասը (մինչև պարբ. 76) պարզապես Ագաթանգեղոսի հունարեն թարգմանությունից է ընդօրինակված, ուստի Ժ. Գարիտը վերոհիշյալ հոդվածում այն չի հրատարակել և կարիք էլ չկա տալ նրա թարգմանությունը: Ինչ վերաբերում է դրան հետևող ինքնու-

¹⁴ Հ. Հ. Տաշյան, Ագաթանգեղոս առ Գեորգայ Ասորի եպիսկոպոսին, Վենետիկ, 1890, էջ 5, Հ. Մեղրեան, Հայ-ասորական հարաբերությունների պատմությունից, Երևան, 1970, էջ 190—197:

¹⁵ Garitte, Vie grecque, 255.

րույն հատվածին, ապա դա ամբողջովին տրված է այստեղ թարգմանաբար: Հունարենից հայերեն թարգմանության մեջ Հ. Բարթոլոմայի անձնանունների և տեղանունների հայկական ձևերն է դրել: Նկատի ունենալով, որ բանասիրության համար չափազանց հետաքրքրական է հայկական անունների հունարենում կրած փոփոխությունները, տալիս ենք նրանց ցուցակը.

Քրիստիան	Հոփսիսմե
Դաւան	Գայիսմե
Դրոփորիոս	Գրիգորիոս
Դրոփորիոս	Տրոփորիոս
Տրոփորիոս	Արտաշատ
Կոստանդինոս	Խոսրովիդուխտ
Լուսին	Օտայ

Տրոփորիոս	Տրոփորիոս
Մասիս	Մասիս
Արարատ	Արարատ (Արարատ)
Վաղարշապատ	Վաղարշապատ
Տիր	Տիր (Տիրիդի)
Դարանաթի	Դարանաթի
Թորոս	Թորոս
Անի	Անի
Երզն	Երզն
Թեոփ	Թեոփ
Դերջան	Դերջան
Բաղարշ	Բաղարշ
Տարսն	Տարսն
Տրոփորիոս	Տրոփորիոս
Բաղարշ	Բաղարշ

ՍՐԲՈՑ ՀՈՒՓՄԻՄՅԱՆՑ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հոփսիսմե Կալատում. նրա գոտեմարտը Տրոփորիոսի հետ

76. Սպասավորները, առնելով սուրբ Հոփսիսմեին, մերթ քարշ տալով, մերթ [թեոփից] բռնած, տանում էին: Իսկ նա, աղաղակելով, ասում էր. «Տեր Հիսուս Քրիստոս, օգնիր ինձ»: Հորդացած համայն ամբողջը հետևում էր նրան, բազմությունն այնքան էր, որ [մարդիկ] իրար էին տրորում: Նրանց փութանակի ապարանքը բերեցին և սենյակում արգելափակեցին: Սրբուհին սկսեց աղաղակել առ Աստված ու ասել. «Տեր զորությանց, ճշմարիտ Աստված, որ ճեղքեցիր Կարմիր ծովը և նրա միջով անցկացրիր ժողովուրդը, որ ամուլ ու չոր վեմը փոխակերպելով, նրանից ջրի աղբյուրներ բխեցրիր ու հազեցրիր ծարավ ժողովուրդը, որ ծառայիդ Հովնանին ծովի խորքերը իջեցրիր և ողջ ու առողջ պահպանելով, նրան ճանաչել տվեցիր զորությունը Բո, որ սարսափելի առյուծների ժանիքներից փրկեցիր Դանիելին, ոսոխների առաջ դատապարտվածին փառավորեցիր, որ քեզ պաշտած լինելու պատճառով հնոց մեծված երեք մանուկներին կրակից ողջ ու անարատ պահեցիր, որ Բաբելոնի քարասիրտ ու անօրեն թագավորին անասունի վերածելով, հրամայեցիր անապատում գազանների հետ թափառել, ցլի մման խոտաճարակ լինել, քանզի տեսնելով հանդերձ քո հրաշքները, նա չցանկացավ փառավորել քեզ՝ ճշմարիտ Աստծուն, որ Բո աղախին Ծուշանին կրկնակի մահից փրկեցիր, նրա անօրեն ոսոխներին ոչնչացրիր, իսկ նրան, որ հույսը Բո վրա դրեց, զարդարեցիր բարեմտության պսակով: «Բայց դու մոյն իսկ ես, և ամբ Բո ոչ անցանեմ»¹ և «իստու Բո այլում ոչ տաս»² քանզի

դու ես, որ փառավորվում ես համայն տիեզերքում: Հեթանոսները չեն պղծի Բո անունը, միայն Դու կարող ես ինձ անվնաս ու անարատ պահպանել, արժանացնել ինձ մաքուր վախճանվելու և մեռնելու հանուն Բո սուրբ անվանք:

77. Երբ նա այդպես աղոթելիս էր, նրա մոտ սենյակ մտավ թագավորը: Ժողովուրդը, այդ իմանալով, համայն ապարանքում, ամբողջ քաղաքում սրիմզների, կիթառների ու տավիղների [նվագակցությամբ] սկսեց պարել, ինչպես թագավորական հարսանյաց հանդեսի առթիվ: Իսկ Տերը, լսելով [Հոփսիսմեի] աղոթքի ձայնը, նայեց նրան փրկելու համար, որպեսզի չկորչի նրա անարատ կուսությունը, զորացրեց նրան, ինչպես Հայեղին, Դեբոլային ու Եսթերին, որպեսզի փրկվի նա բռնակալի ապականությունից, քանզի թագավորը մտնելով նրա մոտ փորձեց իրագործել իր ցանկությունը: Իսկ սուրբ Հոփսիսմեն Սուրբ Հոգով զորացած, սկսեց մարտնչել թագավորի դեմ՝ ժամը երեքից մինչև տասը. նա մարտնչեց նրա դեմ. [թագավորը] կարծես կապալ լինեց Քրիստոսի զորությամբ: Տեսնելու էր, թե ինչպես պատերազմներում արտակարգ հզորը, բոլոր ժողովուրդները իրեն ենթարկողը, ապուծին ու արջին իր գրկում խեղդողը, մի աղջնակի կողմից պարտության էր մատնվում Քրիստոսի զորությամբ:

Գայանի հորդորը

78. Պարտվելուց հետո նա դուրս գալով, հրամայեց պարանոցից շղթայակալ բերել սուրբ Գայանին և կանգնեցնել սենյակի դռան առջև, որպեսզի նա համոզի [Հոփսիսմեին] ենթարկվել նրա կամքին: [Գայանին] քաշեցին [բերեցին] և նա, լցվելով Սուրբ Հոգով, կանգնեց դռան առջև ու հռոմեական լեզվով Հոփսիսմեին ասաց. «Որդյակ, Աստված քեզ

¹ Սաղմ. ԺԱ, 28:

² Հմմտ. Ես., ԽԲ, 8:

անբիծ կյանքի, կփրկի ամեն մի պղծությունից, կզուրացնի ու զորավիգ կկանգնի, որպեսզի դու չզըրկվես նրա ժառանգությունից»։ Երբ իմացան, որ [Գալանեն] նրան հորդորում էր անասան մնալ այդ հավատքին, սկսեցին քարերով հարվածել նրա բերանին, մինչև որ փշեցին նրա ատամները, նրան ստիպում էին համոզել կույսին ենթարկվել թագավորի կամքին։ [Գալանեն] առավել ևս շարունակում էր նրան հորդորել ու ասել. «Արիացի՛ր ու զորացի՛ր, որդյակ, այժմ դու կտեսնես բաղձալիդ Քրիստոսին։ Հիշիր, որ ես քեզ անցի զորությամբ Սուրբ Հոգու։ Հիշիր իմ հորդորները՝ բարեկաշտ լինել առ Աստված և ի հավատա։ Հիշիր հալածանքները, որոնց միասին ենթարկվեցինք։ Հիշիր մահվան բաժակը, որից բոլորս միասին պիտի ըմպենք։ Հիշիր տիեզերական հարությունը։ Հիշիր ամեն ինչ բացահայտող օրվա մասին։ Հիշիր հավիտենական հրո գեներնի մասին։ Հիշիր անապական պարզեցների մասին, որ պատրաստված են նրանց համար, որոնք անարատ են պահում կուսությունն ու բարեմտությունը։

79. «Հիշիր աստվածային ձայնը երկնային, որ զուրացրեց քեզ այսօր մեզ հետ միասին, որպեսզի արժանացնի մեզ պսակին ու հանգստին, որ խոստացավ իրեն սիրողներին, զորացնի՝ մեզ հետ միասին՝ բնակվելու Աստծո լուսեղեն հավիտենական հարկերում։ Եվ մեր Տեր ու թագավոր Հիսուս Քրիստոսը, որ մեր սիրույն խոնարհվեց և ընդունեց մեր անարգանքները, մեզ չի լքի, քանզի մենք Նրան ցանկացանք։ Որպես փրկիչ նա կօգնի մեզ և կարժանացնի լսելու ձայնն իր խոսքերի և կպահպանի մեզ՝ իր աղախիմներին ամեն մի պղծությունից ու անարգումից, ինչպես որ այսօր ևս համոզվեցինք՝ նա իր հզոր ձեռքով պահպանեց քեզ և նա կփրկի մեզ հավիտյան։ Բայց Նրա սիրուց թող մենք չհեռանանք, որպեսզի Նա զարթոցնեցնի իր զորությունը և գա մեզ փրկելու, և մենք կոչ անենք Նրա անվան, Նա ցույց կտա իր դեմքը մեզ և կպահպանի մեզ, քանզի Նա է մեր Աստվածն ու հայրը և մենք Նրա սիրույն է, որ այս ամենը տանում ենք։ Հիշիր Տիրոջ, որ մեզ բարձրացնելու համար իրեն խոնարհեցրեց, որ իր աշյուրը հեղեց մարդկանց փրկության համար, որ մեզ փրկելու համար հոժարեց վերք տառնալ։ Քո մտքում Նրան ունենալով, գոչիր Նրան ամբողջ հոգով։ Ահա, Նա գալիս է քեզ օգնության, Նա կզորացնի բազումները քո, ինչպես իր որդի **Դավթի**, որ աշյուծին ու արջին խեղդեց կարծես նրանք այժմ ու լինեին, ջարդեց հսկա **Գողիաթին**, և նա կփրկի քեզ։ Նա կխորտակի բռնակալի ամենադաժան նեղությունը և քեզ, մեզ հետ միասին կարժանացնի պարգևներս ներկայանալու իր դատաստանին»։

Հոփսիմեի հաղթանակը

80. Սուրբ **Գալանեն** անա դուռն առաջ կանգնած **հռոմեական** լեզվով այդպես հորդորում էր կույսին, երբ թագավորը մաքառում էր նրա դեմ։ Թիկնապաններից ոմանք, որոնք գիտեին **հռոմայեցիների** լեզուն, [Գալանենին] հեռացրին դոմից, քարերով

հարվածներ հասցնելով նրա բերանին, և թեպետ նրանք շարունակեցին այդպես վարվել, ջարդ ու փշուր արեցին նրա ատամներն ու լնդերը, [Գալանենին] չդադարեց հորդորել կույսին՝ անարատ մնալ։ Սուրբ կույս **Հոփսիմեն** այդպես շարունակում էր մաքառել թագավորի դեմ տառնորոժ ժամից մինչև գիշերվա առաջին պահը։ Նա պատառ-պատառ արեց նրա հանդերձները, հաղթեց Սուրբ Հոգու զորությամբ և [թագավորին] դիակի նման գցեց սենյակի մի կողմը, ապա բացելով դռները, զինվորների միջով սկսեց վազել դեպի քաղաք։ Ըն որ ի վիճակի չեղավ նրան բռնել։ Նա քաղաքից դուրս եկավ **Արեվելյան** կոչվող դարպասից, եկավ հնձանը, որտեղ նախապես թաքնվում էր, գտավ իր ընկերակից կույսերին և ավետեց, թե անարատ մնաց ու կարողացավ փախչել։

Սուրբ Հոփսիմեի գոհությունը

81. Նա հասավ դեպի **Արտաշատ** քաղաքը տանող արքայական պողոտան և մի բարձր տեղ ելնելով, ծուր դրեց ու աղոթեց, այսպես ասելով. «Տեր Աստված ամենայնի, ո՞վ կարող է քստ արժանվույն հատուցել Քեզ մեզ պարգևած Քո բոլոր բարիքները։ Քանզի Դու մեր մեջ հաստատուն պահեցիր հույսը առ Քեզ, փրկեցիր մեզ ապականել ցանկացող նեղ մարդկանց պիղծ ժանիքներից։ Դրա համար ամա մենք Քո բարերարության դիմաց Քեզ ենք մատուցում մեր հոգիները, քանզի Դու արժանացրիր մեզ կրել Քո սուրբ անունը, որով մեզ փրկեցիր։ Բացի Քեզանից, Տեր, մենք ոչ որի չգիտենք։ Մենք Քո սուրբ անուն ենք հռչակում, մեզ համար գերադասելի է անարատ մտնել, քան թե ձեռքերը պարզել օտար աստծո։ Հեթանոսների պաշտածը աստվածներ չեն, Դու ես արարիչն ամենայնի, Աստված ճշմարիտ, և Քո Որդին Միածին, «Ամենայն ինչ նույն եղև, ես առանց նորա եղև ես ոչ ինչ որ ինչ եղևեմ»³ և Քո Սուրբ ու բարի Հոգին, որ առաջնորդեց և առաջնորդում է մեզ դեպի ողիղ ճանապարհը, դեպի հավիտենական երկնային կյանքը, որպեսզի առանց ամոթի կանգնենք Քո միածին Որդու դատաստանի աջ կողմում իր կրկին գալույսն»⁴ ի պատրաստ բնակությունն հայել լամենայն բնակիչս երկրի»⁴։

82. «Դու ես, Տեր, որ ստեղծեցիր առանձին մեր սրտերը և ականջ ես դնում մեր բոլոր գործերին⁵, «Ձի ես մեք ի ժողովողներն քումեմ եմք ես ի յաշն արօտի քո»⁶ արժանացրու մեզ, Տեր, մտնել հարկերը, որ պատրաստել ես Քեզ սիրողների համար, քանզի մենք շտապում ենք դուրս գալ այս մարմնից և մտնել սրբերի դասը և միանալ նրանց, որոնք սիրել են մեր Տիրոջ Հիսուս Քրիստոսի երևալու օրը։ Դու գիտես, Տեր, որ ես չեմ ցանկացել ոչ փառք, ոչ գովք, ոչ էլ այս տեսանելի անցողիկ կյանքը, այլ

³ Յովն., Ա, 3:

⁴ Հմմտ. Սաղմ. ԼԲ, 4:

⁵ Հմմտ. Սաղմ. ԼԲ, 15:

⁶ Հմմտ. Սաղմ. ՀԸ, 18:

դեպի Քեզ եմ նայել, հավատալով Քո խոսքին, թե «Վա՛յ ձեզ յորժամ բարի ասիցեն զձեզ մարդիկ. երանի է ձեզ յորժամ նախատիցեն զձեզ և ասիցեն զամենայն բան չար զձեզ սուտ վառ իմ, «ցնծացե՛ք և ուրախ լերուք»⁷։ Արդ, Տեր, մենք իսկական ուրախությամբ բերկրեցինք ու ցնծացինք մեր գլխին եկած նեղությունների ժամանակ և պատերազմի, որին մասնակցելով քո գործությամբ հաղթեցինք, «ուրախ եղե՛ք ընդ այս փոխանակ ատուրցն, որ խոնարհ արարին զձեզ, և [ամացս], յորս տեսաք զչարչարանս»⁸։ Նայիր քո ծառանգության և Քո ձեռքերի արարչագործության և առաջնորդիր մեզ Քո սուրբ քաղաքը՝ վերին Երուսաղեմ, որտեղ Դու հավաքելու ես Քեզ սիրելի բոլոր սրբերին ու արդարներին, որպեսզի մեր Տեր Աստծո լույսը մեր վրա էլ տարածվի»։

Հոփսիմեի և նրա երեսուներեք ընկերուհիների նահատակությունը

83. Երբ [Հոփսիմեն] այդպես աղոթում էր, նույն գիշեր ջախերով ու կանթեղներով կույսի գտնված վայրը եկան իշխանները և բռնելով նրան ձեռքերը մեջքին կապեցին, ցանկանալով կտրել նրա լեզուն։ Իսկ սուրբ կույսը կամուփն քացեց բերանը և նրանց երկարեց իր լեզուն։ Անօրենները գետնին չորս ցից գամեցին, նրանցից պրկեցին սրբին և կանթեղներն առնելով, բազում ժամեր պահեցին նրա կողերին և նրա մարմինը գրկեց ամբողջությամբ այրեցին։ Այնուհետև սուր քարերով կտոր կտոր արեցին նրա մարմինը։ Տեսնելով, որ Քրիստոսի գառը էլ ավելի է գորանում, դեռ կենդանի վիճակում աչքերը հանեցին, որից հետո մարմինը մաս-մաս անելով, առացին այսպես. «Ով չի ուզում եմթարկվել թագավորի հրամաններին, նա այսպիսի պատժի կենթարկվի»։ Ահա այսպես [Հոփսիմեն] մինչև վերջին շունչը հավատարիմ մնալով մեր Տիրոջ Հիսուս Քրիստոսի հավատքին, մեռավ։ Նրա ուղեկիցներն ի Քրիստոս, իմանալով նրա վախճանման մասին, շտապեցին, տեղ հասան, սրբուհու աճյունն ամփոփելու համար։ Իշխանները, իմանալով դա, քաշեցին դաշույնները և նրանցից երեսուներկու հոգու սպանեցին։ Նրանք մորթվելիս, աղոթք էին երգում և ասում այսպես. «Մենք սիրեցինք Քեզ, Տեր, որ լսեցիր մեր խնդրող ձայնը և, ով Դու բարի, ակամե դրեցիր մեզ, երբ գոչեցինք Քեզ՝ փառավորյալ Աստծուն և Դու Տեր, Քո բարերարությունից չզրկեցիր մեզ, անարժաններիս, այլ պահպանեցիր աչքի քթի պես, Քո թևերի հովանու տակ ու փրկեցիր մեզ բազում անօրեններից և մահվան արժանաբերի՝ Քո անվան սիրույն»։

84. Երանելիների այդպես ապանվելուց հետո, թիկնապահներից մեկը գնաց հնձանը և սուրբ կույսերի խմբից մեկին գտնելով, մորթեց։ Գառան պես մորթվող [կույսը] մինչև վերջին շունչը գոհանալ էր ասում այսպես. «Օրհնում եմ Քեզ, իմ Տեր Աստված.

ես հիվանդ էի, ի վիճակի չէի իմ ընկերուհիների հետ ընդունել այս ցանկալի նահատակությունը, բայց Դու ինձ չզրկեցիր դրանից։ Արդ, Տեր, ընդունիր իմ հոգին և համարիր ինձ քո սրբերի հետ»։ Եվ այդ ասելով, ավանդեց հոգին։

Տրդատի ողբը

85. Իսկ թագավորը, պատերազմների մեջ այդ քաջն ու հզորը, վայրի գազաններին գրկելով խնդ-դողը, **Պարսից** համայն երկիրը իրեն ենթարկողը, տեսնելով իր խայտառակվող՝ Աստծո գործությամբ մի կույսի կողմից պարտվելը, սկսեց արտասովորից ուլբալ ու ասել. «Տեսնո՞ւմ եք քրիստոնյաների կախարդանքը, ինչպես են նրանք կործանում մարդկանց հոգիները, բաժանելով դրանք աստվածների պաշտամունքից, ինչպես նրանք անգոստնելով մամր գեղեցկագույն **Հոփսիմենին** էլ ինձնից առան, [Հոփսիմենին], որի նման գեղեցիկը չի գտնվի համայն կաճանց մեջ։ Ես իմ ողջ կյանքում չեմ կարող մոռանալ նրա գեղեցկությունը։ Ես **հոռմայեցիների** երկրում էլ եղածս ժամանակ և այլ ժողովուրդների մոտ, երբեք չեմ տեսել նրա նմանը, **Պարթևներին** մեջ էլ նմանը չեմ տեսել։ Բայց նրանց կախարդանքները իմ վրա էլ ազդեցին և նրան ինձնից խլեցին»։

Գայանեի դատապարտումը

86. Երբ նա այսպես խոսում էր, նրա մոտ մտավ խոհարարապետը⁹, խնդրելով վճիռը ընդդեմ սուրբ **Գայանեի**։ Թագավորը, լսելով նրան և կարծելով, որ Հոփսիմենն դեռ կենդանի է, սկսեց մեծագույն պատիվներ խոստանալ [խոհարարապետին], եթե նա կույսին կենդանի իրեն ներկայացնի։ Խոհարարապետը ասաց նրան. «Ահա այսպես կապալվեն թագավորի թշնամիները և աստվածներին անարգողները, քո հրամաններն անգոստողները։ Կենդանի է դեռ այն կախարդը, որ մոլորեցրեց կույսին և կյանքից զրկեց նրան և նրա հետ երեք հոգու էլ»։ Թագավորը, համոզվելով երանելի **Հոփսիմենի** մահվանը, ելավ գահից և նստելով գետնին, սկսեց սգալ նրան։ Նա հրամայեց սուրբ **Գայանեի** լեզուն [ծոծրակից] հանել ու կտրել, ապա մահապատժի ենթարկել, քանզի նա հանդգնեց հորդորել կույսին անարգել աստվածներին, որոնք իրեն էին շնորհել իրենց գեղեցկությունը։ Խոհարարապետը, ստանալով [սուրբ Գայանեի] դեմ հանված վճիռը և դուրս գալով ուրախությամբ, հրամայեց [Գայանեին] և նրա հետ եղող երեք կույսերին շղթապակապ քաղաքից դուրս հանել, տանել գետի կամրջի մոտ, որտեղ, ըստ իրենց տվորության գլխատում էին մահապարտներին, հրամայելով յուրաքանչյուրի համար գետնին չորսակամ ցից գամել։

(Ծարունակելի)

⁷ Հմմտ. Դուկ. 2, 26: Մատթ. Ե, 11—12:

⁸ Հմմտ. Սաղմ. 2Թ, 15:

⁹ Բնագրում՝ ἀρχιμαγείστος գուցե ἀρχιμαγείστος մոգապետ: Հայերեն Ագաթանգեղոսն ունի՝ դահնապետ: